

ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจของ
“คนเมืองเชียงใหม่” กับ “ทหารญี่ปุ่น” ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2
The Reflection on the Social and Economic Relations of
"Chiang Mai People" and "Japanese Soldiers" in World War II

ศตวรรษ บัญญาอินทร์

Satanan Panyain

ภาควิชาประวัติศาสตร์

Program in History

คณะมนุษยศาสตร์

Faculty of Humanities

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Chiang Mai University

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการสร้างเครือข่ายใหม่ของคนเมืองเชียงใหม่ท่ามกลางสถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ต้องดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับกองทหารญี่ปุ่นซึ่งเข้าประจำการในพื้นที่ เนื่องจากจังหวัดเชียงใหม่เป็นหนึ่งในพื้นที่ที่ตั้งทัพและเตรียมเสบียงของทหารญี่ปุ่นก่อนเดินทางไปรบแนวหน้า เมื่อต้องเผชิญกับภาวะความยากลำบากในช่วงสงคราม ประกอบกับภาวะทางเศรษฐกิจที่คับขัน คนเมืองเชียงใหม่บางกลุ่มมีการปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์โดยอาศัยทักษะเฉพาะบุคคลและโอกาสทำกำไรจากการค้าขาย ตลอดจนการอาศัยความช่วยเหลือในด้านการรักษาพยาบาลในสถานการณ์ที่ยารักษาโรคอยู่ในช่วงขาดแคลนเนื่องจาก

ภัยสงคราม ซึ่งมุมมองด้านความเป็นอยู่ของประชาชนเหล่านี้ เป็นการเพิ่มมิติการเรียนรู้ประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 ในประเทศไทยอย่างลึกซึ้ง

การวิเคราะห์หลักฐานจากคำบอกเล่าและบันทึกส่วนบุคคลที่มีส่วนร่วมกับสถานการณ์ข้างต้น ทำให้พบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนเมืองเชียงใหม่ในพื้นที่กับทหารญี่ปุ่นที่เข้ามาตั้งค่ายบริเวณใกล้เคียง โดยเป็นการตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นโดยอ้างอิงจากหลักฐานเป็นสำคัญ 3 ประเด็น ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจผ่านการค้าขาย การสร้างรายได้จากการจ้างงาน และการช่วยเหลือด้านการแพทย์ในสภาวะที่ขาดแคลน เหล่านี้นำไปสู่ทัศนคติอันดีของประชาชนที่มีต่อทหารญี่ปุ่นเพื่อเปิดโลกทัศน์องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ประชาชนเพิ่มมากขึ้น

คำสำคัญ : คนเมืองเชียงใหม่, ทหารญี่ปุ่น, ความสัมพันธ์, สงครามโลกครั้งที่ 2

Abstract

This research article focuses on Chiang Mai citizens' social and economic relationships, as well as the formation of new networks, in the context of World War II when they were forced to live with Japanese troops stationed in the area. Because Chiang Mai is where the Japanese army sets things up and prepares supplies before heading to the front lines. When confronted with adversity during the conflict, in the current economic climate, you have a recipe for disaster. Some Chiang Mai residents have adapted to the circumstances based on their unique capabilities and the potential for trading profit. In addition, in the case of a shortage of drugs due to conflict, relying on the support of fellow human beings in the field of medical care. A perspective about these people's well-being will give the profound study of World War II history in Thailand a new level.

Analyzing the rumors and personal records evidence that contributed to the aforementioned issue. This led to an important moment in the development of a relationship between the citizens of Chiang Mai and the Japanese soldiers stationed locally. This is a preliminary observation based on information in three aspects: Trade is used to enhance economic relations, increase income through employment and in times of scarcity, medical assistance is offered. These are the people's beneficial attitudes about the Japanese forces in terms of extending their horizons and gaining a better understanding of people's history.

Keywords : Chiang Mai people, Japanese soldiers, relationship, World War II

บทนำ

การเกิดขึ้นของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมการเมืองทั่วโลก ไม่เพียงแต่จะสร้างความผันผวนต่อสังคมการเมืองไทยในระดับโครงสร้างส่วนบนเท่านั้น สภาวะการณ์ดังกล่าวยังได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมไทย ในหลายระดับ โดยเฉพาะกลุ่มคนธรรมดาสามัญซึ่งนอกจากจะต้องเผชิญกับหาวาดกลัว และความยากลำบากของการดำเนินชีวิตในหลายมิติแล้ว กลุ่มคนเหล่านี้ยังต้อง ปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่าง ๆ ภายใต้ความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนอย่างไม่เคยปรากฏ มาก่อนในช่วงเวลาที่ผ่านมา

ภาคเหนือของประเทศไทยถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญของกองกำลังทหาร ญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เนื่องจากกองทัพญี่ปุ่นได้ใช้พื้นที่ภาคเหนือเป็นเส้นทาง เดินทัพเข้าสู่ประเทศพม่า และเป็นเส้นทางถอยทัพจากพม่าเข้าสู่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ด้วยเหตุดังกล่าวกองทัพอญี่ปุ่นจึงได้ดำเนินการตั้งฐานทัพตามเส้นทางเหล่านั้น เพื่อเป็นฐานกองกำลังป้องกันและสนับสนุนกองกำลังทหารในพม่า ตั้งแต่การเป็น แหล่งสะสมเสบียง การเป็นฐานที่มั่นสำหรับการเตรียมทัพ รวมถึงเป็นแหล่งรักษา พยาบาลของทหารญี่ปุ่นที่บาดเจ็บจากการศึกสงคราม ช่วงเวลาดังกล่าวจึงปรากฏ กองกำลังทหารญี่ปุ่นตัวกระจายตัวในเขตภาคเหนือหลายพื้นที่ อาทิ พิชณุโลก ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ เชียงราย และแม่ฮ่องสอน เป็นต้น

เมื่อพิจารณางานศึกษาที่กล่าวถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้พบว่าคำอธิบาย โดยทั่วไปเกี่ยวกับลักษณะสังคมไทยในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482-2484) มักจะถูกเสนอว่า หลายพื้นที่เต็มไปด้วยความผันผวนต่าง ๆ เช่น การเข้ามา ของกองกำลังทหารญี่ปุ่น ความอลหม่านทางด้านการเมือง การชะงักงันทางด้าน เศรษฐกิจระดับมหภาคเรื่อยมาจนถึงความยากลำบากในการใช้ชีวิตของผู้คนในสังคม นอกจากนี้ยังกล่าวถึงผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมจากนโยบายของรัฐบาลที่มี ต่อผู้คนในสังคมวงกว้างด้วย อาทิ การกำหนดแบบแผนปฏิบัติทางด้านวัฒนธรรมอันดี ที่ต้องทำตาม (คริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2559: 185) ทั้งหมดนี้จึงกลายเป็น

มุมมองของสังคมไทยช่วงทศวรรษที่ 2480 ที่มีจะถูกกล่าวถึงอยู่เสมอตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

แนวทางการศึกษาข้างต้นย่อมสัมพันธ์กับการเลือกใช้หลักฐาน เพราะส่วนใหญ่จากงานศึกษาที่มีอยู่มักจะหยิบเอาหลักฐานมาจากหน่วยงานของภาครัฐ เช่น จดหมายเหตุ จดหมายราชการ อีกทั้งยังรวมไปถึงการบันทึกข้อมูลตัวเลขทางด้านเศรษฐกิจต่าง ๆ แม้จะปรากฏว่าเริ่มมีการประยุกต์ใช้บันทึกจากบุคคลมากขึ้นก็ตาม ทว่าก็ยังคงเป็นหลักฐานจากกลุ่มชนชั้นนำหรือตระกูลสำคัญของประเทศและท้องถิ่นอยู่นั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลทำให้คำอธิบายความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยช่วงเวลาดังกล่าวจำกัดอยู่เพียงแต่เฉพาะโครงสร้างส่วนบนเท่านั้น ในขณะที่ภายใต้ปรากฏการณ์นี้กลับพบว่าผลพวงจากสงครามปรากฏผลกระทบไปทั่วทุกพื้นที่ของประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ กลุ่มคนสามัญธรรมดาเองก็กลายเป็นส่วนสำคัญของผลพวงจากสถานการณ์ดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม หลักฐานท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่จำนวนหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องราวชีวิตประจำวันของกลุ่มคนธรรมดาสามัญในสังคม โดยเฉพาะประเด็นการปรับตัวต่อสภาวะสงครามที่ส่งผลกระทบต่อกิจวัตรของคนกลุ่มต่าง ๆ อย่างลึกซึ้ง โดยหลักฐานดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าท่ามกลางสภาวะความยากลำบากของการดำเนินชีวิตอันเกิดจากสภาวะสงคราม คนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่ได้พยายามปรับตัวในการดำเนินชีวิตผ่านปฏิบัติการต่าง ๆ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตภายใต้สภาวะสงครามได้อย่างเหมาะสม ซึ่งรวมไปถึงการเข้าไปสัมพันธ์กับทหารญี่ปุ่นผ่านความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ และความสัมพันธ์ทางสังคมในบางด้านเพื่อเป็นหนทางในการดำเนินชีวิตของคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่ท่ามกลางสภาวะความยากลำบากของการดำเนินชีวิตในช่วงระหว่างสงครามที่ส่งผลกระทบต่อกิจวัตรความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่อย่างกว้างขวาง

บทความนี้จึงมุ่งแสดงให้เห็นรูปแบบและวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่ซึ่งได้เข้าไปสัมพันธ์กับทหารญี่ปุ่นในมิติต่าง ๆ ภายใต้บริบทของสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยจะได้เน้นกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมในบางด้านผ่านหลักฐานท้องถิ่นจากหอจดหมายเหตุพายัพ จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งได้จัดทำโครงการรวบรวม

ประวัติศาสตร์คำบอกเล่า (ปคล.) จากผู้ที่มีประสบการณ์ตรงและคำบอกเล่าของผู้คนในสังคมที่ได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นระบบ โดยหลักฐานดังกล่าวทำให้สามารถมองเห็นมุมมองของความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงจากคนตัวเล็กตัวน้อยหรือชาวบ้านโดยทั่วไปที่แตกต่างจากหลักฐานหรือเอกสารส่วนราชการ อันจะนำไปสู่การอธิบายสังคมภาคเหนือในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยที่ไม่ขึ้นอยู่กับชุดความคิดใดเพียงด้านเดียว (วราภรณ์ เรืองศรี, 2550: 2) โดยเฉพาะภาพสะท้อนความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างคนเมืองเชียงใหม่กับทหารญี่ปุ่นที่สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมเมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าวซึ่งไม่ปรากฏในงานศึกษาสังคมภาคเหนือช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยทั่วไปมากนัก

เศรษฐกิจสังคมภาคเหนือก่อนและระหว่างช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

หากจะกล่าวถึงภาพรวมสภาพสังคมเศรษฐกิจภาคเหนือก่อนทศวรรษที่ 2480 นั้นสัมพันธ์อยู่กับการติดต่อค้าขายระหว่างกลุ่มพ่อค้าต่างแดน (วราภรณ์ เรืองศรี, 2550: 3) กระทั่งหลังจากที่ล้านนาได้รับการสถาปนาเป็นมณฑลพายัพภายใต้เขตการปกครองความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ของสยาม เศรษฐกิจล้านนาจึงเริ่มสัมพันธ์กับสยามมากขึ้นเห็นได้ชัดเด่นจากการเข้ามาทำกิจการธุรกิจป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษภายใต้การควบคุมของรัฐบาลสยาม (วิไล สุทธิศิริกุล, 2528: 69) อย่างไรก็ตาม ความพยายามผลักดันเศรษฐกิจภาคเหนือเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐสยามยังไม่อาจประสานกันได้แนบสนิท ในหลายกรณีพบว่ามีการต่อต้านเกิดขึ้นในความพยายามรวมหัวเมืองฝ่ายเหนือของรัฐสยาม ตลอดจนความเป็นอยู่ของผู้คนที่ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก และสิ่งที่น่าสนใจ คือ ปรากฏการณ์ของความลักลั่นนี้สามารถพบได้ในกลุ่มผู้คนสามัญธรรมดามากกว่าชนชั้นนำ (ดูเพิ่มเติม ไชยันต์ รัชชกุล, 2560: 121)

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวทางการค้าในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนได้ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดอีกครั้งจากการเกิดเส้นทางเดินรถไฟสายเหนือ วราภรณ์ เรืองศรี อธิบายว่า ปรากฏการณ์ของเส้นทางเดินรถไฟผ่านภาคเหนือนี้เองได้นำไปสู่การเริ่มติดต่อด้านค้าขายและสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับประเทศสยามอย่างแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นหลังจากการยกฐานะบริเวณภาคเหนือขึ้นเป็นมณฑลพายัพภายใต้เขตการปกครองความเป็นรัฐชาติ

สมัยใหม่ของสยาม (วารสารศรี เรื่องศรี, 2556: 3)

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2460 พื้นที่ภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เริ่มปรากฏความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างก้าวกระโดด อันมีปัจจัยสำคัญมาจากการมาถึงของเส้นทางรถไฟซึ่งได้นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่อย่างมหาศาล โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่ซึ่งหลังจากทางรถไฟเข้าถึงตัวเมืองเชียงใหม่เป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2564 เมืองเชียงใหม่จึงปรากฏความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทั้งจากภายในและภายนอก ตั้งแต่การนำเข้าสินค้าจากกรุงเทพฯ การขยายตัวของแรงงาน และการมาถึงของพ่อค้าจีนรุ่นใหม่ เครื่องมือเครื่องจักรจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาถึงภาคเหนือได้อย่างสะดวกสบาย อันนำไปสู่การขยายตัวของอุตสาหกรรมที่มุ่งผลิตเพื่อสนองความต้องการบริโภคภายในภาคเหนือ ตั้งแต่โรงสีไฟ โรงเลื่อย โรงย้อมสีด้ายและผ้า โรงผลิตเครื่องหนัง โรงฟอกหนัง โรงน้ำแข็ง (ปลาย่อ ชนะนนท์, 2529: 71-72)

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 อุบัติขึ้นในพื้นที่ การขนส่งสินค้าโดยรถไฟไม่สามารถขนส่งสินค้าได้อย่างสะดวกสบายดังเช่นในระยะเวลาที่ผ่านมา เนื่องจากรถไฟได้ถูกนำไปใช้ในการขนส่งยุทธปัจจัย และกองกำลังทหารเส้นทางการค้าที่แสดงให้เห็นถึงความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจที่กำลังเติบโตจึงขึ้นต้องหยุดชะงักลงไปโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการขนส่งทางรถไฟไม่สามารถสนองความต้องการสินค้าอุปโภคบริโภคให้กับคนท้องถิ่น รวมถึงทหารญี่ปุ่นจำนวนมากในพื้นที่ซึ่งมีความต้องการสินค้าในการดำรงชีพอย่างต่อเนื่อง สภาวการณ์เช่นนี้ได้เปิดช่องทางใหม่ๆ ในการสร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจในอีกลักษณะหนึ่ง ได้แก่ การค้าและการบริการเล็ก ๆ น้อยๆ ซึ่งมีต้นทุนการผลิตที่ไม่สูงมากนัก โดยเฉพาะพ่อค้าจีนซึ่งได้เข้ามาดำเนินธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็กในเมืองเชียงใหม่มาแล้วในระยะก่อนหน้า ดังที่เห็นได้จากงานเขียนของดอกไม้สด ที่ได้บรรยายสภาพการค้าของเมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลาดังกล่าว ความว่า

“...มองเข้าไปในบ้านทุกร้าน ที่เต็มไปด้วยสินค้าเบ็ดเตล็ดทั้งภาษาชะ ผ้าพรหมฯ จะได้เห็นเจ้าของร้านล้วนแต่เป็นจีน ร้านตัดผมไม่ต่ำกว่า 3 ร้าน ช่างจีนเป็นผู้ตัด...ไฮเตลใหญ่ที่สุดในจังหวัด คนจีนเป็นผู้จัดการ โรงน้ำแข็งที่จำหน่ายไปตามบ้านตามร้าน

ทั้งหมด คนจีนเป็นเจ้าของและเป็นผู้ทำ..." (ดอกไม้สด, 2516 อ้างใน กิตติยุตม์ กิตติธรรสกุล, 2557: 215-237)

การค้าขายสินค้ายังชีพให้กับทหารญี่ปุ่นจึงเป็นอีกหนึ่งช่องทางที่ทำให้คนท้องถิ่นสามารถสะสมทุนจากการค้าขายสินค้าที่จำเป็นในช่วงสงคราม โดยเฉพาะสินค้าที่ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งมีราคาแพงขึ้นมากเนื่องจากภาวะขาดแคลนสินค้า ซึ่งสวนทางกับกำลังซื้อของทหารญี่ปุ่นที่ต้องการสินค้าไปเป็นเสบียงในการบำรุงกองทัพ สอดคล้องกับช่วงเวลานี้เศรษฐกิจไทยผูกขาดกับญี่ปุ่น แม้ว่าจะมีการผลิตสินค้าจากโรงงานมากมายแต่สินค้าทั้งหมดส่งให้กองทัพเท่านั้น การกักตุนสินค้า หรือที่ชาวบ้านมักเรียกกันว่า “เซ็งลี้” จึงเกิดขึ้น (วลัยพร กาญจนการุณ, 2558: 27) เพื่อเป็นพื้นที่จำหน่ายสินค้าหายาก หรือสินค้าจากการลักลอบนำมาจากชายฝั่งด้วยสินค้าบางประเภทถูกห้ามซื้อขายและมีราคาสูง โดยเฉพาะยารักษาโรคและน้ำมัน (กาญจณี คำบุญรัตน์, 2558: 60-63) การลงทุนเพื่อขายสินค้าเฉพาะอย่างที่เป็นในช่วงเวลานี้จึงนำมาซึ่งการขยับชนชั้นของคนบางกลุ่มที่กลายมาเป็นผู้สะสมทุนภายหลังจบสงคราม (พรณี บัวเล็ก, 2540: 227-228)

หากพิจารณาผลกระทบเชิงโครงสร้างทำให้พบว่าการอุบัติขึ้นของสงครามโลกครั้งที่ 2 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของเศรษฐกิจสังคมไทย การเข้ามาของกองกำลังทหารญี่ปุ่นถือเป็นเงื่อนไขที่บีบบังคับให้ประเทศไทยต้องกลายเป็นส่วนหนึ่งของมหาสงครามโลกในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สถานการณ์ดังกล่าวได้นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในทุกมิติ โดยเฉพาะความเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมอันเกิดจากนโยบายการปฏิรูปวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ดังที่ คริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร นิยามการปฏิรูปวัฒนธรรมของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามครั้งนี้นั้นสะท้อนให้เห็นถึงนัยของความเจริญก้าวหน้าและความสามัคคีกลมเกลียวภายในชาติ (คริส เบเคอร์และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2559: 188)

ขณะเดียวกันด้วยสภาวะสงครามส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจมหภาคของประเทศอย่างมาก ดังที่เห็นได้จากอัตราเงินเฟ้อที่อยู่ในระดับสูง โดยปริมาณเงินในระบะปลายสงครามปี พ.ศ. 2487 สูงกว่าปริมาณเงินในระยะต้นสงครามปี พ.ศ. 2484

ถึง 4 เท่าตัว ภาวะเงินเฟ้อนี้ได้สร้างความยากลำบากในการดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม อย่างยิ่งโดยเฉพาะสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีราคาสูงขึ้น (พรรณี บัวเล็ก, 2540: 103) อัตราค่าเงินบาทแข็งขึ้นอย่างมีนัยสำคัญในการแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2582 นั้น ค่าเงินบาทอยู่ที่ 100 บาทต่อ 44.5 ดอลลาร์สหรัฐ กระทั่งหลังสงคราม ปี พ.ศ. 2485 อยู่ที่ประมาณ 100 บาทต่อ 6.72 ดอลลาร์สหรัฐ (ราชกิจจานุเบกษา, 2493: 2108)

เมื่อเป็นเช่นนี้ คนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมจึงต้องเผชิญกับความยากลำบากในการ ดำเนินชีวิตอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ทั้งจากสภาวะสงคราม และความผิดเคือง ของเศรษฐกิจ จากคำบอกเล่าของบุคคลที่มีประสบการณ์ร่วมได้พรรณนาถึงความ ลำบากในช่วงสงคราม ตั้งแต่การขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคกระทั่งต้องหาราษฎริณิธิอื่น ๆ มาทดแทน เป็นต้นว่า ต้องใช้ต้นขี้หนอนทดแทนสบู่ เอาเสื้อผ้าแลกกับข้าวสาร ดังแสดงให้เห็นจากคำบอกเล่าของบำรุง อดิพัฒน์ ที่ได้แสดงให้เห็นว่า “...ระหว่าง สงครามยุ่งยากใจมาก ไ้คนนี้ก็กลัว ไ้คนนี้ก็กลัว ข้าวปลาก็แพง สบู่ก็ไม่มีนะต้องไปเอา ต้นขี้หนอนมา เอาเปลือกมาแช่น้ำ เอาน้ำมาซักผ้า ลำบากมาก ข้าวเอาเสื้อผ้าแลก...” (หอจดหมายเหตุพายัพ, 1984 (3))

สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สร้างความเสียหายแก่เศรษฐกิจของประเทศไทย อย่างมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาวะเงินเฟ้อระดับสูง รัฐบาลสอแววจัดเจนว่าจะ ประสบกับความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม แม้ว่า จะพยายามพยุประเทศด้วยการออกมาตรการกับนโยบายด้านการเงินและการคลัง ในหลายรูปแบบแล้วก็ตาม (ดูเพิ่มเติม ชวน ทองมี, 2520: 52-53) หากแต่ผู้คนในสังคม แทบจะทุกพื้นที่ของประเทศยังคงติดพันอยู่ในภาวะนี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ซึ่งได้ส่งผล ให้ผู้คนเริ่มตระหนักว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เคยดำเนินมาก่อนหน้านั้นต้องหยุดชะงัก ลงไป

สิ่งที่น่าสนใจอย่างมาก โดยเฉพาะพื้นที่ภาคเหนือของประเทศ ได้แก่หลักฐาน ที่แสดงให้เห็นว่าคนท้องถิ่นบางส่วนได้พยายามแสวงหาช่องทางในการแก้ไขปัญหา ที่รัฐบาลไม่สามารถจัดการได้ ด้วยเหตุนี้ทางออกที่ถูกกล่าวถึงอยู่ตลอดจากคำบอกเล่า ของผู้คนในสังคม คือ การสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบเป็นทางการและไม่เป็นทาง

การกับบรรดาเหล่าทหารญี่ปุ่น เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของตนเองและยังเป็นการสร้างรายได้ อีกทั้งทางหนึ่งในขณะที่สถานการณ์ทางสังคมอยู่ในภาวะคับขัน

สำหรับหัวข้อนี้จึงพยายามทำความเข้าใจถึงประเด็นข้างต้น โดยการให้ความสำคัญกับการใช้บันทึกจากคำบอกเล่าของผู้คนในสังคมภาคเหนือโดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่เป็นหลัก เพื่อเสนอว่าในขณะที่เกิดภาวะสงครามขึ้นนั้น ผู้คนหลายกลุ่มเริ่มสานผลประโยชน์ใหม่กับกลุ่มทหารญี่ปุ่นในพื้นที่ อันนำไปสู่การค้าขาย การเติบโตของตลาด ตลอดจนการจ้างงาน และการสร้างอาชีพให้แก่คนท้องถิ่น กระทั่งสามารถทำให้คนบางกลุ่มสามารถยกระดับสถานะทางเศรษฐกิจได้อย่างรวดเร็วหลังสงครามสิ้นสุดลง

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างคนท้องถิ่นกับทหารญี่ปุ่นช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อเข้าสู่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่มีชัยภูมิสำคัญทางด้านการรบของกองกำลังทหารญี่ปุ่นในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นอย่างมาก สาเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าประเทศไทยนั้นเป็นดินแดนที่ถูกขนานบ้างไปด้วยประเทศที่เต็มไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติ เหมาะเป็นพื้นที่ผ่านทัพและสะสมเสบียงเพื่อเดินทางไปรบแนวหน้าบริเวณประเทศพม่าและอินเดีย การตั้งฐานทัพของกองกำลังทหารญี่ปุ่นในไทยจึงทำให้กองทัพญี่ปุ่นสามารถระงับระยะเวลาการเดินทางสู่พื้นที่ดังกล่าวได้เป็นอย่างมาก (คริส เบเคอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2559: 189)

บริเวณภาคเหนือของไทยโดยเฉพาะจังหวัดแม่ฮ่องสอน ลำปาง และเชียงใหม่เป็นพื้นที่หนึ่งที่ปรากฏว่ามีการจัดตั้งเป็นฐานทัพของกองกำลังญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ตามนโยบายการช่วยเหลือกลุ่มประเทศพันธมิตรเพื่อร่วมต่อต้านกับฝ่ายสัมพันธมิตรที่มีกลุ่มประเทศอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และเยอรมัน ช่วงเวลาดังกล่าวกองทหารญี่ปุ่นจึงเข้ายึดพื้นที่ทำการ หรือโรงพยาบาลของกลุ่มมิชชันนารีและแปรสภาพเป็นโรงพยาบาลแพทย์สนามของทหาร เห็นได้ชัดเจนจากกรณีของการปรับเปลี่ยนโรงพยาบาลแมคคอร์มิค จังหวัดเชียงใหม่เป็นโรงพยาบาลสนามของทางราชการ โดยเปลี่ยนชื่อเป็นโรงพยาบาล “เสรีเจดฤทธิ์” หรือการตั้งค่ายตั้งค่ายของกองกำลังทหารญี่ปุ่นภายในวัดและโรงเรียนภายในเขตเมืองเชียงใหม่ เช่น ย่านกลางเมืองเชียงใหม่

วัดเจดีย์หลวง โรงเรียนพุทธโสภณ วัดหมื่นเงินกอง วัดเมืงมาง วัดหมื่นสาร ตลอดจน
วัดชัยพระเกียรติ

ประกอบกับช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวญี่ปุ่นส่วนหนึ่งได้เข้ามาทำการค้า
และธุรกิจภายในเมืองเชียงใหม่อยู่บ้างแล้ว ดังเช่น ร้านขายผ้าไทยเมงกะ ร้านทำฟัน
T. Nakano ร้านถ่านรูปยา ก็จึงไม่แปลกนักหากบริเวณรอบข้างฐานทัพของกองกำลัง
ทหารญี่ปุ่นจะกลายเป็นภูมิศาสตร์สำคัญทางด้านเศรษฐกิจ (Geo-economics) ที่ดึงดูด
คนท้องถิ่นให้เข้ามากระชับความสัมพันธ์และกอบโกยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ง่าย
ดังจะแสดงให้เห็นจากความสัมพันธ์ด้านการค้าขาย และความสัมพันธ์ผ่านการจ้างงาน
ระหว่างทหารญี่ปุ่นกับคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่ ดังนี้

ความสัมพันธ์ด้านการค้าขาย

เกี่ยวกับเรื่องการสร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์ของกลุ่มคนท้องถิ่นกับทหาร
ญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น พบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะการสร้าง
เครือข่ายและความสัมพันธ์ของคนในท้องถิ่นกับทหารญี่ปุ่น โดยปรากฏความสัมพันธ์
อันโดดเด่นผ่านกิจกรรมการค้าขาย กล่าวคือ ผู้คนในท้องถิ่นต่างพยายามมองหาช่องทาง
เพื่อกระชับความสัมพันธ์กับทหารญี่ปุ่น โดยการค้าขาย เนื่องจากช่วงสงครามกองทัพ
ญี่ปุ่นมีความต้องการข้าวสารเป็นจำนวนมากสำหรับหล่อเลี้ยงกองทัพที่ตั้งฐาน
อยู่บริเวณอำเภอเชียงดาวกับอำเภอปาย ประกอบกับปัจจัยในการซื้อของทหารญี่ปุ่น
มีจำนวนมากตามงบประมาณทางทหารและมีการพิมพ์ธนบัตรเองจากญี่ปุ่นก่อนที่จะ
เดินทัพเข้าสู่ประเทศไทย ทำให้ทหารญี่ปุ่นมีกำลังซื้อมาก ดังที่เห็นได้จากคำบอกเล่า
ของเอ็อม ตานานนท์ ซึ่งเกิดเมื่อ พ.ศ. 2456 ได้กล่าวว่าทหารญี่ปุ่นต่างใช้ธนบัตร
ใบละ 10 บาท 20 บาทเพื่อแลกกับสินค้าราคาไม่กี่สตางค์ ความว่า

“... [เดิมนั้น] แม้ทำกิจการโรงสีข้าวหนองประทีป อยู่บริเวณโรงเรียนเชียงใหม่
เทคโนโลยีในปัจจุบัน ช่วงสงครามทหารญี่ปุ่นมาซื้อข้าวสาร ขนส่งไปที่เลี้ยงทหาร
ที่อำเภอเชียงดาว อำเภอปาย และที่อื่นๆ โดยจะติดต่อคนกลางมาก่อน และนำ
รถบรรทุกมาบรรทุกคราวละไม่ต่ำกว่า 10 คัน ข้าวสารบรรจุในถุงสี่เหลี่ยม 50 กิโล...
เงินที่ได้รับค่าข้าวสารเป็นเงินฉบับละ 10 และ 20 บาท ธนบัตรสวยเป็นปีก...”

(เรื่องที่ 6 สงครามโลกครั้งที่ 2 ในเมืองเชียงใหม่ (2). 2553)

เช่นเดียวกันกับคำบอกเล่าของสมบุญ ชัยนิลพันธ์ (สำนวนภาษาเหนือ) ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของเอื้อมอย่างมาก โดยสมบุญได้กล่าวถึงลักษณะการใช้จ่ายของทหารญี่ปุ่นซึ่งเป็นผู้มีกำลังซื้อสูง และสามารถขับเคลื่อนการซื้อขายภายในท้องที่ได้เป็นอย่างดี ดังที่ว่า กล้วยหวิละบาท แต่ทหารญี่ปุ่นใช้แบงค์ยี่สิบซื้อ อีกทั้งยังไม่รับเงินทองหากแม่ค้าไม่มีเงินทอง ความว่า

“เวลานั้นโบสถ์หลวง ญี่ปุ่นมันเอาปืนกลตั้งเนีย ไว้ยิงเครื่องบิน แล้วเอาผ้าคลุมไว้เหยย ละในโบสถ์หันก่อเป็นตึกเก็บ เปิดธะอะ อะหยังแบงค์ไทยแบงค์พม่า มันเอามาเป็นหีบ ๆ มีในหี้นา ต้มมันเอาไปใจดีพม่าจัตนั๊ก ตั้ใจเมืองไทยกัจัตนั๊ก แบงค์ใบขาว ใบสีบัต้มันพิมพ์ลูกเมืองมา ตกเมื่อลุนมันก่อได้ใจเนาะ ก่ออย่างมาหื้อตะหารไปใจอะ ใบขาวอะ กล้วยหวิบาท ปะมีเงินทอง มันหื้อหมดนั้นเนาะ” (หอจดหมายเหตุพายัพ, 1979 (3))

การเข้ามาของกองกำลังทหารญี่ปุ่นในช่วงเวลาดังกล่าวจึงทำให้คนท้องถิ่นสามารถสร้างโอกาสทำกำไรจากการค้าขายได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ กระทั่งได้ทำให้คนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่จำนวนหนึ่งสามารถพลิกวิกฤตจากสภาวะสงครามเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจ โดยการปรับตัวด้านการค้าขาย ดังที่งานศึกษาของวไลยพร กาญจนการุณ ได้กล่าวถึงการค้าขายของชาวเมืองเชียงใหม่ผ่านการบอกเล่าเรื่องราวชีวิตของศุภวดี ภูวกุล ความว่า

“...พอสงครามเริ่มโรงเรียนก็หยุดเรียนหมด ท่านจึงต้องอยู่บ้านช่วยครอบครัวค้าขาย เศรษฐกิจของเชียงใหม่ในช่วงนั้นอยู่ในสภาพที่ย่ำแย่ สินค้าบางประเภทที่จำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวัน เช่น ไม้ขีดไฟ เกลือ น้ำตาล น้ำมัน จะมีจำกัดและราคาแพง ครอบครัวของ ศุภวดี เนื่องจากประกอบอาชีพค้าขายอยู่ใกล้กับตลาดวโรรส [ซึ่งใกล้กับฐานของกองกำลังทหารญี่ปุ่น] จึงพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาสด้วยการแล่งไม้ขีดไฟเป็นมัดเล็ก ๆ ประมาณมัดละ 10 ก้าน วางขายให้แก่ชาวเชียงใหม่ ซึ่งได้สร้างกำไรให้กับครอบครัวและช่วยให้ชาวเชียงใหม่ได้ใช้สินค้าได้อย่างทั่วถึง...” (วไลยพร กาญจนการุณ, 2558: 32)

ภายในระยะเวลาไม่นานนักหลังจากการเข้ามาของกองกำลังญี่ปุ่นในพื้นที่ภาคเหนือ การค้าขายเริ่มปรับตัวตามกลไกของตลาดมากขึ้น เนื่องจากสถานการณ์ทางสังคมที่ทำให้เกิดการขาดแคลนสินค้าอุปโภคบริโภค ก่อให้เกิด “ตลาดมืด” ซึ่งเป็นการลักลอบซื้อขายสินค้าที่ทางรัฐบาลจำกัดการซื้อขายไว้ แต่เนื่องจากความต้องการของตลาดที่มีมาก ตลาดมืดตามที่ประชาชนทั่วไปเรียกกันจึงเกิดขึ้น ดังตัวอย่างจากงานศึกษาของวลัยพรที่ได้แสดงให้เห็นว่า “...ข้าวของเครื่องใช้ราคาแพง เครื่องอุปโภคบริโภค เช่น เกลือ น้ำตาล น้ำมัน ต้องแบ่งปันส่วนกัน ขณะนั้นน่าจะมีตลาดมืดที่ค้าขายกับชาวญี่ปุ่นที่เรียกว่า ‘เซ็งลี’ เกิดขึ้น...” (วลัยพร กาญจนการุณ, 2558: 26)

ตลาดมืดในทางเศรษฐศาสตร์ย่อมสะท้อนถึงภาวะของความไม่สมดุลในระบบเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นอุปสงค์ส่วนเกินหรืออุปทานส่วนเกิน จึงทำให้ราคาหรือสินค้านั้นไม่เพียงพอต่อความต้องการของตลาด ทว่าตรงนี้เองยังหมายถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทหารญี่ปุ่นที่เริ่มปรากฏให้เห็นถึงความชัดเจนในด้านการค้าขายและการแลกเปลี่ยนที่เป็นระบบ ตลอดจนเป็นความสัมพันธ์ในมิติที่สลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้นได้เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ลักษณะตลาดในความหมายนี้ใกล้เคียงกับคำอธิบายที่คาร์ล โปลานยีที่ได้กล่าวว่าตลาดอาจจะพัฒนามาจากความสัมพันธ์ที่มีกลุ่มแต่ละกลุ่มในตลาดนั้นมีอำนาจในการต่อรองไม่เท่าเทียมกัน ส่งผลทำให้กลุ่มอื่น ๆ ต้องปฏิบัติตามกฎและข้อบังคับที่ถูกกำหนดไว้อย่างเคร่งครัด แม้ว่าจะรูปแบบดังกล่าวดูเหมือนว่าแต่ละกลุ่มจะไม่ได้ผลประโยชน์ที่เท่าเทียมกัน แต่เหล่านี้อาจยังสามารถทำให้เกิดการต่อรองในการค้าขายที่เป็นแบบแผนและระบบเช่นกัน (คาร์ล โปลานยี, 2559: 83)

เมื่อมีโอกาสในการสะสมทุนจากสภาวะการขาดแคลนสินค้าหลากหลายกลุ่มคนจึงใช้โอกาสนี้เป็นช่องทางในการสร้างรายได้และอาชีพ เช่น พ่อค้าล่ำป่างำรัวขี้ขึ้นจากการส่งเกลือไปขายที่เมืองชายแดนและเมืองเชียงตุง (ปลาย้อฮ้อ ชนะนนท์, 2529) ในเมืองเชียงใหม่พ่อค้าคนจีนที่ทำการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคหรือของชำในระหว่างสงครามสามารถสะสมทุนได้ภายในระยะเวลาอันสั้น และสามารถเพิ่มพูนต้นทุน

การทำการค้าในกิจการที่มีขนาดใหญ่ขึ้น เป็นต้นว่า ร้ว คักดาทร เป็นตัวแทนจำหน่ายจักรเย็บผ้าซึ่งเกอร์ผ่านการซื้อขายในระบบผ่อนส่ง เมื่อเกิดสงครามนายร้วหันมาสนใจลงทุนผลิตสินค้าที่ขาดแคลน เช่น สบู่ เทียนไข และสินค้ารัฐนิยม เช่น หมวก ร่ม พว้อมกันนั้นนายร้วยังได้คาดการณ์ว่าหนังฟอกจะเป็นสินค้าที่ขายได้กำไรมากหลังสงครามโลก จนกระทั่งยอมขายอสังหาริมทรัพย์เพื่อเป็นทุนกับในการกว้านซื้อหนังสัตว์ เช่น หนังวัว สะสมไว้เป็นจำนวนมาก (ปลาย่อ ชนะนนท์, 2529: 104) เมื่อสงครามโลกสิ้นสุดลงนายร้วขายหนังฟอกในตลาดฮ่องกงได้กำไรมาก ด้วยเหตุนี้หลังสงครามสิ้นสุดนายร้วจึงประสบความสำเร็จด้านการค้าได้อย่างรวดเร็ว

ความสัมพันธ์ผ่านการจ้างงาน

ลักษณะความสัมพันธ์กับทหารญี่ปุ่นประการต่อมาคือ การสร้างอาชีพและรายได้แก่คนท้องถิ่น การเข้ามาของกองกำลังญี่ปุ่นจำเป็นต้องสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อที่จะเป็นประโยชน์ต่อการรบ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสนามบินให้กว้างขวางมากขึ้นเพื่อการลงจอดของเครื่องบินรบ สร้างถนนเพื่อใช้เป็นทางเดินเท้าไปยังพื้นที่แนวหน้า การสร้างพื้นที่สำหรับกักตุนเสบียงอาหาร รวมไปถึงการสร้างสถานพักพิงทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากแนวหน้าในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งแรงงานการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านที่ได้รับการว่าจ้างจากทหารญี่ปุ่น ดังที่บุญเสริม สาดตราภัย อธิบายว่า กองทหารญี่ปุ่นได้ดำเนินการขยายพื้นที่สนามบินเชียงใหม่เพื่อเป็นฐานให้เครื่องบินรบญี่ปุ่นออกไปโจมตีจุดยุทธศาสตร์ของฝ่ายสัมพันธมิตรในประเทศพม่าโดยได้ระดมแรงงานชาวเชียงใหม่ทำการขยายและสร้างทางวิ่งเครื่องบิน (บุญเสริม สาดตราภัย, 2546: 126) หรืออีกตัวอย่างบริเวณอำเภอแม่แตงพบว่า กองทัพญี่ปุ่นได้ระดมแรงงานเป็นคนท้องถิ่นสร้างถนนสายแม่มาลัย สู่อำเภอป่าเย็บ-แม่ฮ่องสอน-ห้วยมวม-แม่สะเรียง เรื่อยไปจนถึงพม่าตามลำดับ (บุญเสริม สาดตราภัย, 2546: 75)

นอกจากจะถูกเกณฑ์จากทางการเพื่อไปช่วยงานกองทหารญี่ปุ่นแล้ว ยังปรากฏการจ้างงานประชาชนเพิ่มจากทางกองทัพอีกด้วย ดังที่ สมบูรณ์ ชัยนิลพันธ์ได้เล่าถึงช่วงเวลาที่ถูกเกณฑ์ไปเป็นลูกหาบระเบิดในกองทหารญี่ปุ่นซึ่งต้องพบความลำบากในการทำงาน ขณะเดียวกัน สมบูรณ์ยังได้กล่าวถึงจำนวนทหารญี่ปุ่นที่มีจำนวนมาก

ในตัวเมืองเชียงใหม่ จึงเป็นไปได้มากกว่าการจ้างงานและเกณฑ์แรงงานประชาชน ดังกล่าวได้เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายตามมาด้วย ความว่า

“ญี่ปุ่นมันชนะระเบิดมาหน่วยเต้าขานี้ ยาวเป็นกิ่งกอก หามสี่คน เป็นว่าระเบิด
แก่นปะละปะเล้น มันใส่สนาม ติดเครื่องบินไป ตีตัวระเบิดหัน มันยืบปะได้ มันมีน มัน
เอวาวสลิ้นอะหยังทากะมีนป้อดเถาะ ต้องหาเจ็อกหาเอากองซูกไว้ตามป่าไผ่หั้นนา ละ
หัวมันเหลี้ยมเนาะ จ่วยกันหามระเบิดเอาไปใส่รถยนต์รถกระบะ ระเบิดมันจี้ดนัก
ญี่ปุ่นก็มีแฟนพ่านไปอะ ไปกุจ๊อกกุแจ่งอะ” (หอจดหมายเหตุพายัพ, 1979 (3))

อย่างไรก็ตาม การเกณฑ์แรงงานไม่ได้เป็นเพียงรูปแบบเดียวของการสร้างอาชีพ
ให้แก่คนในท้องถิ่นเท่านั้น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว คือ แทบทุกชนชั้น
ของสังคมมีส่วนร่วมและกลายเป็นส่วนหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงนี้ด้วย
จากคำสัมภาษณ์ของเรณู ได้บอกเล่าถึงเมื่อครั้งที่ตนเองนั้นได้ประกอบอาชีพเป็น
ล่ามภาษาญี่ปุ่น ช่วงดังกล่าว แม้จะอายุน้อยเพียง 15 ปี หากแต่สามารถหารายได้
จุนเจือครอบครัวได้บ้างแล้ว เนื่องจากส่วนตัวมีพื้นฐานภาษาญี่ปุ่นอยู่บ้าง โดยทหาร
ญี่ปุ่นได้ว่าจ้างเรณูเพื่อติดตามผู้รับเหมาจัดซื้ออาหารสำหรับทหารญี่ปุ่น ซึ่งผู้รับเหมา
คือ พ่อเลี้ยงแกง สินค้าที่ติดต่อซื้อขายกับทหารญี่ปุ่น คือ ข้าว ผัก ผลไม้ (เรื่องที่ 6
สงครามโลกครั้งที่ 2 ในเมืองเชียงใหม่ (2), 2553)

สิ่งที่น่าสนใจคือ จำนวนผลตอบแทนที่ทหารญี่ปุ่นว่าจ้างกลุ่มคนในท้องถิ่นนั้น
ค่อนข้างจะเป็นที่พึงพอใจของคนท้องถิ่นมากเลยทีเดียวเมื่อเทียบกับค่าเงินในสมัยนั้น
จากคำสัมภาษณ์ของวิรัช วิเศษศิริ เล่าว่า ขณะกำลังเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6
ได้ใช้ทักษะความสามารถด้านภาษาญี่ปุ่นที่เคยจำเรียนมาอยู่บ้าง ทำงานเป็นล่ามให้กับ
ทหารญี่ปุ่น โดยได้รับเงินเดือน 600 บาท นอกจากนี้ยังทำหน้าที่จัดซื้อเสบียง
เกวียน อาหารต่าง ๆ ติดต่อเช่าเกวียนล้อวัว โดยนำเจ้าของเกวียนล้อวัวมาทำสัญญา
กับทหารญี่ปุ่นอีกด้วย (วลัยพร กาญจนการุณ, 2558: 7)

ความสัมพันธ์ทางด้านสังคมและการรักษาพยาบาล

ลักษณะความสัมพันธ์ประการสุดท้ายระหว่างคนท้องถิ่นกับทหารญี่ปุ่น ได้แก่
การช่วยเหลือด้านการรักษาพยาบาลของทหารญี่ปุ่น แม้ว่าในภาพรวมของมิติดังกล่าว

หลังจากการเข้ามาของทหารญี่ปุ่นในพื้นที่ภาคเหนือส่งผลทำให้สถานที่หลายแห่งรวมไปถึงโรงพยาบาลต่าง ๆ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นของกลุ่มมิชชันนารีได้ถูกรัฐบาลยึดเป็นโรงพยาบาลทหาร เป็นต้นว่า โรงพยาบาลเสรีเริงฤทธิ์ (แมคคอร์มิค) จังหวัดเชียงใหม่ โรงพยาบาลวิจิตสงคราม (แวน เซนต์ วูด) จังหวัดลำปาง และโรงพยาบาลโอเวอร์ บรุก จังหวัดเชียงราย (สมาคมศิษย์เก่าวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี, 2559: 61)

ควรต้องกล่าวในเบื้องต้นว่า ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มมิชชันนารีอเมริกันได้เข้ามามีบทบาทด้านการแพทย์ รวมถึงด้านการศึกษาของผู้คนในพื้นที่เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งคณะเพรสไบทีเรียนมิชชัน (มนัสวี อุณหนนท์, 2505: 532-533) ดังที่แสดงให้เห็นจากการเข้ามามีบทบาทในการริเริ่มก่อตั้งสถานพยาบาลของมิชชันนารีขึ้นหลายแห่ง เช่น โรงพยาบาลแมคคอร์มิค จังหวัดเชียงใหม่ โรงพยาบาลของกลุ่มมิชชันนารีแห่งที่ 3 ของประเทศ เมื่อปี พ.ศ. 2460 โรงพยาบาลแซนด์วู้ด จังหวัดลำปาง พ.ศ. 2428 โรงพยาบาลแพร์คริสเตียน จังหวัดแพร่ พ.ศ. 2456 และคลินิกบำบัดโรคในจังหวัดเชียงรายเมื่อ พ.ศ. 2440 (มนัสวี อุณหนนท์, 2505: 562-563) การรักษาพยาบาลด้วยการแพทย์สมัยใหม่จึงเริ่มปรากฏในสังคมเมืองเชียงใหม่มาแล้วตั้งแต่ระยะดังกล่าว

การรักษาพยาบาลของคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่ในขณะนั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 2 แนวทาง ได้แก่ การรักษาตามแนวทางดั้งเดิม ได้แก่ ยาสมุนไพร ยากกลางบ้าน คาถาอาคม หรือยาผีบอก และการรักษาพยาบาลตามแนวทางของแพทย์สมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม การรักษาพยาบาลในแนวทางหลังมีค่าใช้จ่ายสูงหากเปรียบเทียบกับรายได้ของผู้คนในสังคม ประกอบกับจำนวนของโรงพยาบาลในพื้นที่ภาคเหนือตอนยังคงมีจำนวนไม่มากนัก ตัวอย่างเช่นในจังหวัดเชียงใหม่ปรากฏสถานรักษาพยาบาลเพียง 4 แห่ง ได้แก่ โรงพยาบาลนครเชียงใหม่ นายแพทย์ขุนสมานเวชกิจ เป็นผู้อำนวยการสุชาลาที่ปัจจุบันเป็นโรงพยาบาลเทศบาลนครเชียงใหม่ มีนายแพทย์ฉาย คุรุทแก้ว เป็นนายแพทย์ประจำ โรงพยาบาลเอกชน คือ โรงพยาบาลแมคคอร์มิคและโรงพยาบาลหมอลจินดา รวมถึงคลินิกเอกชน ได้แก่ คลินิกที่ตั้งอยู่บริเวณข้างวัดแสนผาง ถนนท่าแพ ซื่อสหัสสถาน (สุภาพรณ์ อาภาวิชชุดม์ และดวงจันทร์ อาภาวิชชุดม์ เจริญเมือง (บ.ก), 2546: 91) จะเห็นได้ว่าสถานที่รักษาพยาบาลยังคงมีจำนวนจำกัดและมีปัจจัยด้านค่าใช้จ่ายเข้ามาเกี่ยวข้องในการเลือกใช้บริการของประชาชน จึงอาจกล่าวได้ว่า

การรักษาพยาบาล “สมัยใหม่” ยังไม่แพร่หลายมากนักในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้การรักษาพยาบาลทั้งสองแนวทางยังคงดำรงอยู่ในสังคมควบคู่กัน

เมื่อเข้าสู่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การดำเนินงานของโรงพยาบาลในพื้นที่ โดยเฉพาะโรงพยาบาลของคริสเตียนดำเนินไปอย่างไม่ค่อยสะดวกนัก เนื่องจากเป็นโรงพยาบาลของฝ่ายสัมพันธมิตรจึงถูกทางรัฐบาลอิตาลีทิ้งเข้ายึดพื้นที่ทันที เนื่องจาก “...คิดว่าเป็นพวกตำรวจ ตอนนั้นหมอเซนเขาดูแลอยู่ตอนนั้น ปิดหมดเลย ยาเพิ่มเข้ามาใหม่ๆ ได้ไม่กี่อาทิตย์ ส่งมาเป็นลังๆ ยาเขาดีๆ ทั้งนั้น พวกเอ็นบี ยาหนองใน ยาอะไรสมัยก่อนของเขามีเอาไปหมดเลย เหลือแต่ลังเปล่าๆ หมอเซนต้องมาตั้งคลินิกข้างนอก...” (หอจดหมายเหตุพายัพ, 1984) จากสถานการณ์ดังกล่าวทำให้กระทบต่อการรักษาพยาบาลแก่ประชาชนโดยทั่วไปด้วย บรรดาโรงพยาบาลมิชชันนารีหรือโรงพยาบาลคริสเตียนถูกปิดตัวลง ยารักษาโรคและอุปกรณ์ทางการแพทย์ต่าง ๆ ถูกทางการยึดเพื่อนำไปใช้ประโยชน์กับทางรัฐบาล โดยอ้างเหตุผลว่าเป็นทรัพย์สินของประเทศศัตรู ปัจจุบันเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สถานะทางการแพทย์ดำเนินไปอย่างยากลำบาก ทางเลือกในการรักษาพยาบาลลดน้อยลงและอยู่ในวงจำกัด แม้ว่าจะมีสถานพยาบาลของรัฐคอยรองรับ แต่ด้วยวิกฤตสงครามจึงสนับสนุนทางทหารมากกว่าประชาชนทั่วไป

ยิ่งไปกว่านั้นบ่อยครั้งจะพบว่าเกิดสภาวะการขาดแคลนอุปกรณ์ทางการแพทย์และยาที่ใช้ในการรักษาโรค ทำให้การรักษาพยาบาลของประชาชนอยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบาก โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อพยพหนีภัยสงครามออกไปยังพื้นที่รอบนอกเขตเมือง โดย “...ทุกครอบครัวที่ไปอยู่บ้านนอกส่วนมากไปอยู่แล้วพากันเจ็บป่วยกันมาก เพราะว่าไปผิไดอากาศ ผิดน้ำกินน้ำใช้ เลยทำให้ไม่สบาย ยาก็หาซื้อยาก หมอก็ไม่มีจะรักษา...” (สุภาภรณ์ อภาวัฐธม และดวงจันทร์ อภาวัฐธม เจริญเมือง (บ.ก.), 2546: 6)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่จะต้องประสบกับความยากลำบากของการรักษาโรคภัย โดยเฉพาะภาวะการขาดแคลนยารักษาโรคซึ่งยังคงดำรงอยู่ตลอดช่วงระยะสงคราม หากแต่กลับพบว่าคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่ส่วนหนึ่งได้เข้าไปสัมพันธ์กับทหารญี่ปุ่นเพื่อการเข้าถึงการรักษาพยาบาลในสภาวะที่คนท้องถิ่นขาดแคลนยารักษาโรค ดังคำบอกเล่าของสิงห์คำ ณ เชียงใหม่ ที่ได้กล่าวว่า

“ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ขณะนั้นอายุประมาณ 15 ปี ละแวกวัดเมืองมานี้ คนเฒ่าคนแก่ก็อพยพไปบ้านนอกเช่นกัน ทั้งสุนัขไว้เห่าหอนคล้ายวอนให้เจ้าของกลับมาหา สิ่งที่ขาดแคลน คือ ยารักษาโรค เป็นความเดือดร้อนของชาวเมืองเชียงใหม่ทั่วไป ยารักษาโรคส่วนหนึ่งได้มาจากทหารญี่ปุ่นที่มาตั้งอยู่ที่วัดต่างๆทั่วไป โรคที่เป็นกันมาก คือ โรคบิด, ไข้รากสาด, ตุ่มตาควาย ยารักษาโรคส่วนหนึ่งขอจากทหารญี่ปุ่น ซึ่งรู้สึกว่าได้เต็มอกเต็มใจที่จะช่วยเหลือ คราวที่หลวงพ่อดเมืองมา เมื่อเจ็บป่วย ทหารญี่ปุ่นฝ่ายเสนารักษ์ก็มารักษาให้” (เรื่องที่ 6 สงครามโลกครั้งที่ 2 ในเมืองเชียงใหม่ (2). 2553)

สังคมไทยภาคเหนือแตกต่างกับช่วงก่อนหน้าสงครามอยู่หลากหลายด้าน หนึ่งในความเปลี่ยนแปลงที่ดำรงอยู่ควบคู่ไปกับสภาพความยากลำบากของการดำเนินชีวิตหลังจากการเข้ามาของทหารญี่ปุ่นคือภาพสะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางเครือข่ายที่ค่อนข้างจะมีลักษณะประนีประนอมกับผู้คนในท้องถิ่น ดังที่จะเห็นได้จากความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการค้าขาย การจ้างงาน ตลอดจนการรักษาพยาบาล ด้วยลักษณะข้างต้นระหว่างคนทั้งสองกลุ่มนี้จึงนำไปสู่ทัศนคติที่ดีของชาวบ้านต่อทหารญี่ปุ่นที่ตนพบเจอว่ามีลักษณะดี ดูเป็นมิตร ไม่คุกคามประชาชน โดยเฉพาะเรื่องการใช้ขายของทหารญี่ปุ่นที่มีกำลังซื้อสูง ใกว่าค่าตัวละ 30 บาทหากแม่ค้าจะเรียกราคา 100 บาท ทหารญี่ปุ่นก็พร้อมจ่าย “...ตะหารญี่ปุ่นดี ปะยะหยัง จะซื้อหยังสิบบาทก็หื้อสิบบาท ห้าบาทก็ห้าบาทนะ ไก่ตัวเอา 30 ก่อน เขาก็หื้อ 30 จะเอาร้อยก็ตั้งหื้อร้อย ญี่ปุ่นหนา...” (หอจดหมายเหตุพายัพ. 1979)

นอกจากนี้ผู้ที่เคยมีประสบการณ์จากการทำงานร่วมกับทหารญี่ปุ่นได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “...ประสบการณ์ทำงานกับญี่ปุ่น คำก็ดินะ คล้าย ๆ ว่าเป็นคนผิวเดียวกัน แต่อย่างว่าละบางที่ญี่ปุ่นคำก็รู้สึกว่าเป็นชาติที่ไม่ใช่ย่อยเหมือนกัน มีกำลังมีอำนาจ เก่งในเรื่องอาวุธ สงคราม...” (หอจดหมายเหตุพายัพ. 1979 (2))

กองทหารญี่ปุ่นที่เข้ามาสู่เชียงใหม่มักจะได้รับ การต้อนรับขับสู้จากบรรดาข้าราชการไทย ไม่ว่าทหาร ตำรวจ พลเรือน และประชาชนเป็นอย่างดี แต่สำหรับชาวบ้านท้องถิ่นแล้ว ต่างมองทหารญี่ปุ่นเป็น “ตัวประหลาด” รูปร่างลักษณะของทหาร

ญี่ปุ่นนับว่าเป็นของแปลกสำหรับคนไทยไปหมด ไม่ว่าจะเป็นรูปร่างที่เตี้ยแคระ ตลอดจนเครื่องแบบที่สวมใส่ กิริยาท่าทางแม้แต่สำเนียงเสียงพูด ทหารญี่ปุ่นจะทำอะไร คนไทยดูเป็นเรื่องแปลกไปหมด แต่ทุกคนก็ชื่นชมในความมีระเบียบวินัยของทหารญี่ปุ่นเหล่านั้น (บุญเสริม สาตราภัย, 2546: 68)

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าผู้คนหลายกลุ่มบริเวณภาคเหนือ เริ่มสานผลประโยชน์ใหม่กับกลุ่มทหารญี่ปุ่นในพื้นที่ในหลายมิติ อย่างไรก็ดี แรงจูงใจของคนท้องถิ่นก็กลับกลายเป็นผลดีต่อการผลักดันให้เกิดการขับเคลื่อนและกิจกรรมของการสร้างเครือข่าย รวมไปถึงการกระชับความสัมพันธ์กับทหารญี่ปุ่นให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น อันนำไปสู่แบบแผนทางสังคมรูปแบบเฉพาะตัวในช่วงสงคราม โดยมีลักษณะความสัมพันธ์ที่โดดเด่นและมักจะกล่าวถึงอยู่อย่างสม่ำเสมอผ่านบันทึกคำบอกเล่าของผู้คนในสังคมส่วนใหญ่ซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับด้านการค้าขาย การจ้างงาน ตลอดจนการช่วยเหลือในด้านการรักษาพยาบาล ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ในระดับหนึ่งว่าคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่มีความสัมพันธ์ที่แนบแน่น รวมถึงทัศนคติที่ดีต่อทหารญี่ปุ่นที่เข้ามายังเมืองเชียงใหม่อยู่บ้างไม่มากนัก

บทสรุป

ช่วงทศวรรษที่ 2480 สังคมไทยเป็นส่วนหนึ่งของความวุ่นวายระดับโลก มหาสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่งผลทำให้ไทยมีแนวโน้มจะเปลี่ยนแปลงภายในด้วยเช่นเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการปรับตัวของประเทศให้ทันสมัย การรองรับต่อความผันผวนทางด้านเศรษฐกิจ เรื่อยมาจนถึงการเป็นแหล่งฐานที่มั่นให้แก่กองกำลังทหารญี่ปุ่นในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ทั้งนี้ผลกระทบจากปรากฏการณ์ข้างต้นกลับทำให้ผู้คนในสังคมหลายพื้นที่มีชีวิตที่ไม่เคยอาจจะจินตนาการได้เลย ความยากลำบากทั้งผลจากภาวะสงครามและผลกระทบจากความผิดพลาดในการแก้ไขปัญหาด้านปากท้อง อย่างไรก็ตาม มีสัญญาณบ่งชี้ว่าอีกหลายพื้นที่ โดยเฉพาะบริเวณภาคเหนือนั้นกลับสวนกระแสดังกล่าว แม้จะไม่ได้หมายถึงทั้งหมดของอาณาบริเวณนั้นก็ตาม ผู้คนที่ท้องถิ่นได้ใช้ประโยชน์จากการเข้ามาของทหารญี่ปุ่น โดยอาศัยการสร้างความสัมพันธ์และเครือข่าย เพื่อรักษาเงื่อนไขทางการค้าและชีวิตของตนเอง

การศึกษาที่เน้นแสดงให้เห็นปฏิบัติการของผู้คนในสังคมในฐานะตัวละครหลักของการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ได้สะท้อนให้เห็นโดยนัยว่า กลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อยเองก็มีจิตสำนึกทางด้านการเมือง (รณชิต คูหา, 2563: 40) และสำนึกของการคิดแบบมีเหตุมีผลในทางเศรษฐกิจ หรือที่มักซ์ เวเบอร์ (Max Weber) เรียกว่า สำนึกแบบทุนนิยม (Max Weber, 1985: 68-69) อย่างแรงกล้าเช่นเดียวกัน กล่าวคือ สภาวะนี้เองกลายเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนท้องถิ่นกับคนกลุ่มต่าง ๆ ในรูปแบบที่หลากหลายและสลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการปรับตัวเพื่อการแก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตเพื่อการมีชีวิตรอดภายใต้สภาวะสงครามเท่านั้น หากแต่การแสวงหาช่องทางแห่งโอกาสในด้านการค้าขายของคนหลายกลุ่มภายใต้ความยากลำบากจากสภาวะสงครามยังเป็นพื้นฐานสำคัญของการยกระดับสถานะทางเศรษฐกิจในระยะเวลาดังกล่าวได้อย่างเป็นรูปธรรม

การทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในท้องถิ่นกับทหารญี่ปุ่นนอกจากจะแสดงให้เห็นสภาพสังคมเมืองเชียงใหม่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ในอีกมุมมองหนึ่งแล้ว ปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนท้องถิ่นเมืองเชียงใหม่กับทหารญี่ปุ่นยังสะท้อนจิตสำนึกทางการเมืองกับความคิดแบบทุนนิยมของผู้คนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากการกระทำของผู้คนโดยตรง ด้วยเหตุนี้ในแง่หนึ่งผู้คนในสังคมเหล่านี้จึงมีมุมมองและทัศนคติที่ดีต่อทหารญี่ปุ่นมากกว่าหากเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่น ๆ ในพื้นที่ที่ไม่ได้สานสัมพันธ์ ตลอดจนบริบทอื่น เนื่องการสำรวจถึงเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ไม่ได้ชี้ชัดว่าจะเป็นลักษณะที่เกิดขึ้นร่วมกันของทุกพื้นที่ทั่วประเทศไทย เพียงแต่บทความนี้กำลังกล่าวถึงความเป็นไปได้และความสลับซับซ้อนทางการกระทำตลอดจนพฤติกรรมของผู้คนท้องถิ่นที่ย่อมมีสำนึกทางการเมืองให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นตัวละครสำคัญของการเปลี่ยนแปลงซึ่งไม่ได้เกิดจากบทบาทของกลุ่มชนชั้นนำในสังคมแต่เพียงฝ่ายเดียว

เอกสารอ้างอิง

- กาญจณี คำบุญรัตน์. (2558). หวนนึกถึงบ้านเมืองอยู่ในภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2. *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ 36 ฉบับที่ 5 ประจำเดือนมีนาคม.
- กิตติคุณ กิตติธรรมา. (2556). *บทบาททางเศรษฐกิจของคนจีนในเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2410 – 2510*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง.
- กิตติคุณ กิตติธรรมา. (2557). ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 และยุคแรกเริ่มสงครามเย็นกับบทบาททางเศรษฐกิจของคนจีนในเชียงใหม่. *วารสารสังคมศาสตร์*. ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 ประจำเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม.
- คริส เบเกอร์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2559). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (พิมพ์ครั้งที่ 4)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- คาร์ล โปแลนด์. (2559). *เมื่อโลกพลิกผัน: การปฏิวัติอุตสาหกรรม. จุดกำเนิดการเมืองและเศรษฐกิจยุคปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: ภาควิชา วิชาสังคมศาสตร์ (แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.
- ชวน ทองมี. (2520). *ความล้มเหลวของรัฐบาลพลเรือนหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (2487-2490)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไชยันต์ รัชชกุล. (2560). *อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. กรุงเทพฯ: พงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (แปล). นนทบุรี: สำนักพิมพ์อ่าน.
- บุญเสริม สัตราภัย. (2546). *เชียงใหม่กับภัยทางอากาศ*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- ประกาศกระทรวงการคลัง. (2493, พฤษภาคม). เรื่อง อัตราแลกเปลี่ยนเงินตราต่างประเทศเป็นเงินตราสยาม/ไทย. ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 68 ตอนที่ 29.
- ปลายอ ชนนวน. (2529). *บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2464-2523*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พรรณี บัวเล็ก. (2540). *จักรวรรดินิยมญี่ปุ่นกับพัฒนาการทุนนิยมไทย ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1-2 พ.ศ. 2457-2484*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

มนัสวี อุณหัณฑ์. (2505). *อนุสรณ์กระทรวงสาธารณสุข ครบ 20 ปี พ.ศ. 2485-2505*. กรุงเทพฯ: กระทรวงสาธารณสุข.

เรื่องที่ 6 สงครามโลกครั้งที่ 2 ในเมืองเชียงใหม่ (2). (2553). เรณู ณ น่าน. สัมภาษณ์. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2559, จาก <http://muslimchiangmai.net/index.php?topic=1567.0>

เรื่องที่ 6 สงครามโลกครั้งที่ 2 ในเมืองเชียงใหม่ (2). (2553). สิงห์คำ ณ เชียงใหม่. สัมภาษณ์. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2559, จาก <http://muslimchiangmai.net/index.php?topic=1567.0>

เรื่องที่ 6 สงครามโลกครั้งที่ 2 ในเมืองเชียงใหม่ (2). (2553). เอี่ยม ตนานนท์. สัมภาษณ์. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2559, จาก <http://muslimchiangmai.net/index.php?topic=1567.0>

วรารณ์ เรืองศรี. (2550). *การค้ากับเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในล้านนา ก่อนการสถาปนาระบบเทศบาล*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรารณ์ เรืองศรี. (2556). *การค้าชายแดน และการปรับเปลี่ยนรูปแบบของรัฐบริเวณตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วลัยพร กาญจนการุณ, ธีรช ปัญญู, Yamaguchi Masayo. (2558). *ความสัมพันธ์ทางการศึกษาและสังคมระหว่างชาวญี่ปุ่น และชาวไทยในจังหวัดเชียงใหม่ ช่วงก่อนสงคราม และระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2*. รายงานการวิจัย สาขาภาษาญี่ปุ่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- วิไล สุทธิศิริกุล. (2528). *เชียงใหม่ก่อนเทศบาล, พ.ศ. 2389-2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมาคมศิษย์เก่าวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี. (2559). *พันโทนายแพทย์หลวงนิตยเวชชวศิษฐ์ ผู้ให้กำเนิดสถานศึกษาพยาบาล กระทรวงสาธารณสุข*. อนุสรณ์ในวาระครบ 120 ปีชาตกาล วันที่ 29 กันยายน 2559. กรุงเทพฯ : กระทรวงสาธารณสุข.
- สุภาภรณ์ อาภาวิชชุต์ และดวงจันทร์ อาภาวิชชุต์ เจริญเมือง (บรรณาธิการ). (2546). *เรื่องเล่าจาวกาด เล่ม 4 (ตำรายาจาวกาด)*. เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์จำกัด.
- หอจดหมายเหตุพายัพ. (1979). *จันทร์จันทร์ไฟ*. ประวัติศาสตร์คำบอกเล่า (ปกด.) 65/79
- หอจดหมายเหตุพายัพ. (1979) (2). *จรรยา วิชัยดิษฐ์*. ประวัติศาสตร์คำบอกเล่า (ปกด.) 17/79
- หอจดหมายเหตุพายัพ. (1979) (3). *สมบุญ ชัยนิลพันธ์*. ประวัติศาสตร์คำบอกเล่า (ปกด.) 39/79
- หอจดหมายเหตุพายัพ. (1984). *บำรุง อติพัฒน์*. ประวัติศาสตร์คำบอกเล่า (ปกด.) 2/84
- Weber, M. (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (Translated and Introduction by Talcott Parsons). New York: Charles Scribner's sons.